

bidrag på engelsk. Produktet vil så ved forlagets foranstaltning blive hvidvasket - eller i påkommende tilfælde oversat af en erfaren lingvist der har engelsk som modersmål.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1997

OM C. F. DICHMAN OG HANS *FORSØG TIL EN DANSK SPROGLÆRE*

Af Erik Vive Larsen (Aarhus Universitet)

Carl Frederik Dichman er født i Bergen 1763 og død 1806 i København. Dichman er gået over i historien som Oehlenschlägers historielærer ved Efterslægtsselskabets Skole. Fra 1796 til sin død - "Huslige sorger og vel også følgerne af en svag karakter drev den rigt begavede mand i døden for egen hånd allerede i 43-års alderen" (Marius Kristensen, DBL) - var han lærer ved Søkadet-Akademiet i "Filosofien og de skønne Videnskaber". I denne egenskab skrev han i 1800 *Forsøg til en dansk Sproglære* (i det følgende benævnt FS). Hvad de arme søkadedter har ment om bogen, ved jeg desværre ikke, men de har antageligvis våndet sig slemt, for den er absolut ikke let tilgængelig. Jeg skal her ikke vurdere bogens pædagogiske fortrin eller mangler, men udelukkende se på den som et interessant grammatikhistorisk dokument. Den er blevet til i en periode hvor grammatikken/sprogbeskrivelsen var inde i en meget omskiftelig fase. Nationalsprogsgrammatikken var stadigvæk inde i en besværlig løsrivelsesproces fra den klassiske latintradition og samtidig spillede den rationalistiske forestilling om en universal- eller almengrammatik fortsat en væsentlig rolle for tidens sprogfolkere

Dichman fremhæver energisk at hans system er nyt, selvudtænkt og uafhængigt af tidligere grammatikere. "Jeg dristede mig til at nære den Tanke, at det maaske ikke ville være ugjortligt at give Grammatiken en aldeles ny Form overensstemmende med Fornuftens Fordringer og Lærlingens Tarv [...] Jeg begyndte. For at kunne lære andre, stræbte jeg at glemme, hvad jeg havde lært selv. Grammatikerne lagde jeg paa Hylden, og studerede Sproget. Dets Genius, sagde jeg til mig selv, lede dig! og hitter du, ved hans Haand ud af Labyrinten, saa knurre, hvo vil!" (FS:v)

Af de mange ideer som sprogets genius indgav Dichman, vil jeg nærmere komme ind på to: 1) hans kategoriseringsprincipper for ordklasser og 2) hans pointering af kontekstens betydning ved sprogbeskrivelsen.

Det er dog nødvendigt for forståelsen af sammenhængen at forudskikke et par ord om Dichmans sætningsopfattelse. "En Ordføyning kaldes en Sætning", siger han, "naar den samlet fremdanner et Heelt, hvoraf en Deel tænkes at kunne have, en Deel derimod at kunne være

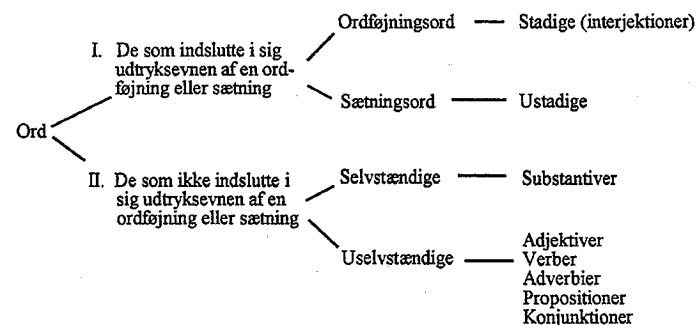
Beskaffenhed." (FS:1). Dette minder jo stærkt om en god gammel subjekt-prædikatanalyse, men Dichman gør det mere spidsfindigt. Han fortsætter: "En Sætning indslutter i sin Udtryksevne trede Hoveddele, nemlig: a) Subjektet, b) Prædikatet og c) Tidsbegrebet." (FS:3).

Subjektet er et begreb eller flere enkelte begreber opfattet som en helhed, som ligger til grund for den meddelendes fremstilling, således at det kan tænkes at have positive eller negative beskaffenheder. *Prædikatet* er de begreber som kan være positive eller negative beskaffenheder ved subjektet. *Tidsbegrebet* udskiller Dichman som udtrykt i hjælpeverber (Auxiliarier kalder han dem). Sætningens øvrige led benævner han *supplementsbegreber*, deres formål er at udfylde beskaffenhedsbegrebernes udtryksevne.

Man ser altså her Dichmans afhængighed af gammel rationalistisk sprogtenkning tilbage fra Port-Royal-tiden sidst i 1600-tallet. En sætning som "Karl skriver" er ækvivalent med "Karl er skrivende", og bag hans udtryk "at have beskaffenhed" og "at være beskaffenhed" gemmer sig klart de klassiske begreber "substans" og "accidens".

Denne opfattelse af sætningens struktur danner nu basis for Dichmans sindrige ordklassifikation. I skematisk form kan den illustreres som følger:

Dichmans ordkategorier

Dichman tilstræber altså en slags todelingssystematik, dog ikke gennemført. Før jeg kommer ind på kategoriseringsprincipperne, må jeg kort skitsere nogle af Dichmans fundamentale principper i grammatikken.

Begrebet *udtryksevne* defineres som følger: "Ordets Udtryksevne bestaaer i Samlingen af de forskellige Begreber, hvilke *Almeenoverensstemmelsen* (det er: Enhver der forstaar Sproget) i ethvert forskjelligt Forhold forbinder dermed." (FS:34).

En *ordklasse* "grunder sig i Overensstemmelsen mellem Beskaffenheder, hvilke flere Ord have tilfælles med hinanden." (FS:35). Begrebet beskaffenhed har som nævnt noget at gøre med distribution. Subjekter - og dermed som vi skal se *substantiver* - har beskaffenhed, mens prædikater er beskaffenhed. *Menneske* og *Rose* er i samme klasse, fordi begge har som beskaffenhed at kunne modtage prædikat, mens *beskytter* i henholdsvis "Karl er hendes Beskytter" og "Karl beskytter hende" hører til forskellige klasser.

Dette fører til Dichmans *kontekstbegreb*. "Det gaar ikke an", siger han, "at opkaste om et isoleert Ord det Spørsmaal: til hvilken Ordklasse hører det? - men et deslige Spørsmaal kan kuns anbringes, forsaavidt Ordet tænkes at være bunden til en bestemt Kontext. Det er: til en vis Forbindelse med andre Ord, til et vist Minesprog, en vis Art af Deklamation eller til visse uverbale Tegn." (FS:35).

Dichman indfører altså et meget bredt kontekstbegreb, der i principper omfatter hele den konkrete talesituation inklusive den talendes gestus og mimik. Jeg skal senere vise, hvordan kontekstbegrebet fungerer for fuld udblæsning ved Dichmans beskrivelse af de såkaldte *sætningsord*.

Men tilbage til klassifikationsskemaet. Gruppe I i skemaet omfatter ord der fungerer som repræsentanter for ordføjeinger, dvs. ikke-sætningsformede ordforbindelser. Som eksempel på ordføjningsord nævner Dichman "som" i konteksten "Men da han, som en kyndig Mand, indsaar, at....", "Thi i dette Forhold indslutter "som" i sig den hele Ordføjeing: "da han var". Som et andet eksempel anføres *proprier* anvendt som appellativer: "Neutoner ere sjeldne". Det er "store mathematiske Hoveder". (FS:129).

Sætningsordene deles i stadige og ustadige. Den første gruppe omfatter ord der altid er sætningsord, primært interjektioner. Den ustadige gruppe omfatter verber, substantiver og adjektiver der i visse former (imperativ, vokativ) og kontekster fungerer som sætningsækvivalenter. Som eksempler på ustadige sætningsord kan jeg anføre et par af Dichmans små muntre scenarier:

"Wilhelm til Peter: "Ikke saa nedslagen! - Mod! Endnu er dog ikke alt Haab forsvunden". Det er: du bør dog fatte Mod." (FS:129)

"Opvarter: "Hatten faar De ikke førend paa Søndag; men Støvlerne, sagde han, skulde nok blive færdige til i Morgen."
 Herren: "Godt! Børst mig nu den blaa Kjole af. Den blev saa hæsliq tilpuddret paa Komediën i Gaar Aftes"
 Opløsningen bliver her: "det er vel", eller: "jeg er tilfreds med Udførelsen af dit Ærinde." (FS: 129)

Som eksempel på at de ustadige sætningsord også kan optræde normalt i skemaets gruppe II anfører Dichman (FS:131):

"Karl: (i opfordrende Tone til Wilhelm) "hurtig! af sted!" Her ere Ordene Sætningsord; thi de lade sig omsætte saaledes: "du skal ile, du skal unddrage dig min Nærværelse." Men derimod ere de samme Ord Adverbier, naar det hedder: han gik hurtig, eller: han ilede afsted."

Skemaets gruppe II definerer Dichman også positivt: "Ordene, betragtede som de, der i deres Udtryksevne indslutte Meddelelsen af et enkelt enten Subjekts- eller Prædikatsbegreb" (FS:33).

Som eksempel på selvstændige ord (dvs. ord som i terminologien kan have beskaffenhed) af denne kategori kan anføres Dichmans kategorisering af substantiver.

Substantiver defineres som følger: "Et Ord kaldes et Substantiv, hvorsomhelst og forsaavidt det meddele et Begreb, der tænkes som *selvstændigt*, og altsaa med Beqvemhed til at modtage Prædikat." (FS 36). Definitionen indebærer altså en mærkelig blanding af logik og funktion. Selvstændigheden er en følge af Dichmans beskaffenhedsbegreb og dermed atter som før nævnt forbundet med det klassiske substansbegreb. At substantivet kan modtage prædikat er derimod en syntaktisk/funktionel beskrivelse. Bemærk her endvidere at de andre ordklasser modsat substantiver betegnes som *uselvstændige*.

Tankegangen fører til en radikal omorganisering af traditionens ordklasser. Dichman opstiller således følgende undergrupper af substantiver (FS:39-44):

1. Affektionssubstantiver

fx ædelmodighed, godhed, magt, højde, længde

2. Abstraktionssubstantiver

fx støj, begyndelse, stik, flugt, bedrageri

3. Adjektiviske substantiver

fx det Store og Skjønne; den halvdøde Syge; den ulykkelige Forførte; den videlystne Rejsende

4. Materielle substantiver

fx dette "slaaer" er slet skrevet

5. Pronomiske substantiver

herunder fx personalier, relativer, demonstrative, indefinite

Dichman når altså frem til en lidt mærkelig funktionel kategorisering - et ord er et substantiv, hvis det fungerer som et substantiv. Dvs. et ords identitet er ikke baseret på dets tilhørsforhold til en bestemt gruppe, men på dets placering som det jeg med Paul Diderichsen vil kalde "syntaktisk" genstand.

På samme måde som den *selvstændige* gruppe beskrives de *uselvstændige* klasser. Dichmans klassifikationsprincipper fører også her til kategorier, der går aldeles på tværs af traditionens ordklasser. Pladsen tillader ikke en detaljeret gennemgang, men nogle eksempler rækker. Verber og adjektiver placeres som det ses i samme klasse af uselvstændige beskaffenhedsord, dvs. en overordnet nominal-kategori af substantiver og adjektiver opgives. Verber og adjektiver adskilles derimod med den distinktive faktor +/+ konjugation. Dichman skriver:

"Overeenstemmelsen mellem Adjektivet og det konjugerede Beskaffenhedsord bestaaer deri: at de begge meddele ved et selvstændigt Begreb en uselvstændig Beskaffenhed. *Skjelnemærket* derimod mellem begge ligger deri: at Adjektivet meddele, i ethvert Bøjningsforhold, enten aldeles intet, eller dog i det mindste et bestemt Tidsbegreb. Det er: et Tidsbegreb, indskrænket til en vis Punkt, udenfor hvilken deres Udtryksevne ingensinde mægter at skride. Men derimod ere de konjugerede Beskaffenhedsord ikke indskrænkede til at maatte, i ethvert Bøjningsforhold, meddele Tiden enten som nærværende, eller som forbigangen allene, eller som tilkommende allene; men deres Udtryksevne strækker sig saa vidt, at de (omendskjønt de vedblive at være de samme Ord) dog kunne, i et Forhold udtrykke Tiden som nærværende, i et andet derimod som forbigangen eller tilkommende." (FS:60).

Adjektivklassen deles i verbale og uverbale adjektiver, således at participier og supinumsformer kategoriseres som verbale adjektiver. Og svarende til gruppen *pronomiske substantiver* opstiller Dichman en gruppe af *pronomiske adjektiver*. I overensstemmelse med Dichmans funktionsprincipper kan samme ord også her placeres i forskellige grupper efter konteksten. Dichmans

eksempel er "her ligge tvende Æbler, dette er sødt, hint er surt" hvor "dette" og "hint" er pronomiske substantiver, og "dette Æble er sødt, hint Æble er surt" hvor ordene er pronomiske adjektiver.

Jeg vil til slut nævne Dichmans specielle hjertebørn - sætningsordene - dvs. "de ord som indslutte i sig udtryksevnen af en sætning." Som det fremgår af klassifikationsskemaet drejer det sig dels om interjektioner og dels om ord, der i andre kontekster hører til andre klasser. Sætningsordenes semantik kan Dichman kun beskrive ved at udnytte sit kontekstbegreb maksimalt. Altså griber han til den udvej at eksemplificere med hele små noveller - som en passant for en moderne læser virker temmelig komiske, men som de arme søkadetter sikkert har annammet med dyb moralsk alvor.

Nogle eksempler kopieret fra FS kan give et indtryk af den lidt mælædt 1700-tals flavour, der er over Dichmans eksempelmateriale og iøvrigt hele hans fremstillingsform generelt.

A

3die Exemp. Man tage følgende Dialog i Beretning: Personerne ere:

1) Wilhelm, en haardt hjertet, men mindre end velhavende Søn.

2) Lovise, en ung og ved egen Brøder fararimet Moder, som paa sin Alderdom har taget sin Tilflugt til Sannen, i hvidt Huus hun opholder sig. Og endelig:

3) Herman, en af Wilhelm's Ungdoms-Venner, som ikke er uvidende om hans og Moderens Historie. Lovise skifter grædende paa et af Vornens Tey. Herman sidder og betragter hende med Armens over Rode. Wilhelm træder ind, kaster et mækt Vilje til hende, og siger:

Wilhelm: Atter Taarer! Hvad kommer der ud af den evige Klæben?

Lovise: Formener man mig her ogsaa Det: til at græde?

Wilhelm: Man behøvede ikke at genere sig her, naar man betids havde sørget for at kunne have sin Frihed andensteds.

Herman: (rustende paa Hovedet, med et advarende Blik) Wilhelm!

Wilhelm: Jeg siger gjerne Sandhed.

Lovise: Og saa da, naar den gennemfører en Moders Hjerte?

Wilhelm: O! man kender den, for hvem dette Hjerte engang slog varmere end for mig.

Herman: (blussende og med forstærket Stemme) Wilhelm!

Wilhelm: Hvorfor styrede hendes Utræf min Far der i Graven? Hvorfor bortstjælede hendes Flanelis hans Formite? Hvorfor vorte hans Søn frem som den yngste Plante? — Hendes silbige Anger — ha! giver den mig mine tabte Forhaabninger tilbage? Jeg staaer med Vælskeren i Haand; og hvad — med min Moders naabige Tilbælske — hvad lærte man mig, hvormed jeg erhverver det Brød, jeg stjaaler fra mine Børn, for at putte hende det i Munden?

Lovise: O! Saaledes at mishandle af sit eget Værn!

Herman: Og det neppe enfødsbrød fra Graven! (Strang og straffende, i dampet og langsomt fremglidende Tone) Wilhelm! Wilhelm! (til Moderen, i det han rejser sig). — Mæt mig deres Arin Grue! Deres Søn har lært sig for en Verde, som han er uærdig til at bære. — Maaſtee ved jeg et Tilflugtssted, hvor Fremmede skulle blæse ved at haane den Angergivnes Taarer.

Det tredobbelte Wilhelm lader sig maaſtee her opløse saaledes: Paa det første Sted: "Eftaas dog din Moder!" Paa det andet: "Eftaas dig, at du bringer Elsket fra hendes Ophængsel!" Og paa det tredje: "der gives en Gud til og Gjengjæld!"

B

3die Exempel. Sa.

Stiger et kindrende Sa fra Sofies belæmt Dyst; saa tolker det maaſtee allene Veemodens smerteblandede Indtryk, fremlokket ved Forestillingen om hendes Skjæbne. Men naar den Forbittrede, høvede den knyttede Næse og anskuede sin Modstander med sunklende Øye, udsåder et paa Læberne fast hængende Sa, paa hvilket følger Lidenskabens forsummende Tavsheds: saa meddeler han, foruden sin Forbittrelse, tillige en Trudsel, henvendt til den, der modtager Meddelelsen. Oplæses altsaa Sætningsordet, saa fremskinner af Skjælsen den Tanke: "jeg er af Forbittrelse rasende", men af Trudselen decimeret den: "Hevnen skal ramme dig!"

C

1ste Exemp. En fattig Enke. En Gnier.

Enken: (omringet af 3 smaae Børn) "Mæt dog min Arme en hjælpsom Haand! tænk paa mine smaae Umyndige! fast dog et Øye til min Sammet!"

Gnieren: "Nej vist ikke! siger jeg. I faaer ikke een Skilling. Medens I havde noget, skulde alt gaae saa stort til. Da skulde I have sparet. Nu kan I have det saa godt."

Enken: "Alf."

Hos der læser eller hører dette isoleert-staaende Ek, falder ingeninde paa, at Enken har ved Ordet villet betegne nogen enkelt Ting (som Verdet, Stofsen), og ej heller noget enkelt Begreb (som god, Drenge); men han er strax rede til at antage, at Ordet al skal paa dette Sted betegne en Samling af flere Begreber, der kunne fremdanne en rimelig Ordforning; og altsaa tænker han sig, at der hos den Meddelende maa gives en Forestilling omtrent af følgende Slags: "jeg føler, at det er tungt, saaledes at afvises", eller: "jeg stæder med Mischag, at jeg ikke har fortjent disse Bekjendelser".

Til sidst: Hvorfor nu beskæftige sig med en ellers gemt og glemt grammatiker. For det første fordi jeg opdagede, at to af mine lærde forgængere, Peter Skautrup og Paul Diderichsen, begge omtaler Dichman med stor veneration. Skautrup skriver: "Af de talrige senere grammatikere, næsten alle mere eller mindre afhængige af Baden, kan kun nævnes enkelte, som rager frem af hoben. Originale synspunkter udvikles af Dichman i "Forsøg til en dansk Sproglære" (DSH III:91). Paul Diderichsen bruger ikke mindre end fem sider på ham i den store artikel om "Pronominerne *sig* og *sin*" fra 1939. I Norge har Bernt Fossetøl og ikke mindst Frøydis Hertzberg også bragt den gamle søkadetlærer frem til hæder og værdighed igen.

Dichman er interessant fordi han er et fremragende eksempel på dansk grammatik i en overgangsfase. Den overleverede latinpåvirkede grammatik virkede ikke længere hensigtsmæssig. Grammatikkerne måtte se på sproget med friske øjne og finde sprogets principper ved iagttagelse i konkret sprogmateriale. Samtidig havde den rationalistiske sprogteknik fra Port-Royal skolen sidst i 1600-tallet antageligvis fortsat stor indflydelse i slutningen af 1700-tallet.

Dichman forsøger ihærdigt at forene empirisme og rationalisme i sin danske sproglære. Jeg vil gerne have ham frem i lyset som den tredje grammatikker fra 1700-tallets anden halvdel, der fortjener at mindes, ved siden af geniet Høysgaard og den vindtørre, men indflydelsesrige Jacob Baden.

Litteratur

- Diderichsen, Paul. 1939. Om Pronominerne 'sig' og 'sin'. *Acta Philologica Scandinavica* 13.
 Fossetøl, Bernt. 1987. *Norske grammatikker på 1800-tallet*. Oslo: Novus.
 Hertzberg, Frøydis. 1990. - og denne Videnskab har man kaldet Grammatiken: tre studier i skolegrammatikkens historie. Oslo: Universitetet i Oslo.
 Kristensen, Marius. Carl Frederik Dichman. *Dansk Biografisk Leksikon*.
 Skautrup, Peter. 1953. *Det danske sprogs historie* III. København: Gyldendal.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
 6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 1997

OVERSÆTTELSE AF SYNTAKTISKE KONSTRUKTIONER FRA DANSK TIL NEDERLANDSK

Af Audrey de Leeuw (Aalborg Universitet)

Indledning

Denne artikel handler om oversættelse af syntaktiske konstruktioner fra originalsproget, dansk, til oversættelsessproget, i dette tilfælde nederlandsk.

Emnet er del af et større projekt, TransLinfo-projektet, som er påbegyndt af Hans Götzsche, og på hvilket jeg samarbejder med ham. I TransLinfo-projektet laver vi komparativ syntaktisk analyse af forskellige nord-, vest- og sydeuropæiske sprog.

Til dette formål bruger vi en historisk tekst, en H.C. Andersen-tekst, som er oversat til ca. 20 forskellige sprog. Analyse materialet i min fremstilling her er denne H.C. Andersen-tekst - "Historien om en Moder" - fra 1848 (den kritiske udgave), og dens nederlandske oversættelse fra før 1875, og analysen er altså et eksempel på en historisk, syntaktisk undersøgelse.

Syntaksteorien som min analyse er baseret på er Götzsches EFA (Epi-Formal Analysis in Syntax), som han gør rede for i Götzsche 1994. Også betegnelserne for de syntaktiske kategorier¹ kommer derfra.²

Når man ser på en tekst og dens oversættelse, er det ofte sådan at syntaktiske konstruktioner på originalsproget ikke oversættes til overensstemmende konstruktioner på oversættelses-

¹ Götzsches syntaktiske kategorier:

s	subjekt	p	prædikativ	a	adverbialled
fs	formelt subjekt	sp	subjektsprædikativ	qa	sætningsadverbialled
cs	konjunktionelt subjekt	op	objektsprædikativ	na	negativt adverbialled
ns	negativt subjekt	cp	komparativ prædikativ	va	kombinatorisk adverbialled
v	finit verballed	np	negativ prædikativ	ra	relationelt adverbialled
iv	infinit verbal	c	konjunktionalled	pa	frit adverbialled
o	objekt	sc	underordnende konjunktionalled		
do	dativobjekt	oc	objektskonjunktionalled		
no	negativt objekt	ac	adverbielt konjunktionalled		

² Yderlige oplysninger om de teoretiske baggrunde for min analyse kan findes i Götzsche 1994.